
I. ARTYKUŁY

ROMAN BUDZINOWSKI

Zagadnienie kodyfikacji prawa rolnego

1. Myśl kodyfikacyjna towarzyszyła rozwojowi regulacji dotyczących rolnictwa od bardzo dawna, nawet jeszcze przed narodzinami prawa rolnego jako odrębnej dziedziny prawa. W kilku państwach europejskich, w tym także w Polsce, w różnym czasie, a więc na zróżnicowanych etapach rozwoju rolnictwa i prawa rolnego, podejmowane były próby opracowania projektu kodeksu rolnego. Tylko we Francji taka próba zakończyła się przyjęciem w 1955 r. kodeksu rolnego (*code rural*), choć akt ten – właśnie jako kodeks – wywołał wiele opinii krytycznych. Obecnie we Włoszech trwają prace nad projektem takiego kodeksu (*codice agricolo*). Zawsze uzasadnieniem działań zmierzających do kodyfikacji prawa dotyczącego rolnictwa były i są przede wszystkim względy praktyczne – dążenie do uporządkowania regulacji, ułatwienia ich stosowania, likwidacji sprzeczności itd. Kodyfikacja wszakże uważana jest za najwyższą formę usystematyzowania całości regulacji dotyczącej jakiejś dziedziny stosunków społecznych¹.

Kodyfikacja stanowi niewątpliwie jedno z ciekawszych zagadnień prawa rolnego, zarówno tego tradycyjnego, jak i nowoczesnego². Jest ona istotna nie tylko z punktu widzenia refleksji teoretycznej, ale także – jak widać – dla bieżącej praktyki legislacyjnej. Dlatego nie można stanowczo

¹ Tak A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 293.

² Por. A. Sánchez Hernández, *El derecho agrario en España: perspectiva histórica y prospectiva*, „Derecho Agrario y Alimentario” 2000, nr 37, s. 25.

twierdzić, że zagadnienie to należy do przeszłości³, a więc nie ma ono znaczenia na współczesnym etapie rozwoju legislacji rolnej. Zdawać sobie należy sprawę z tego, że u podstaw takiego sądu nie leży wyłącznie ocena obecnego stanu ustawodawstwa dotyczącego rolnictwa, lecz również świadomość wymogów, jakim powinien odpowiadać akt prawny w postaci kodeksu. Wymogi te ulegają pewnej liberalizacji w porównaniu z „tradycyjnym” rozumieniem kodeksu; aprobatę przynajmniej niektórych przedstawicieli doktryny zachodnioeuropejskiej zyskuje koncepcja tego aktu jako usystematyzowanego, choć wcale nie wyczerpującego zbioru regulacji dotyczących rolnictwa⁴.

W polskiej literaturze zagadnienie kodyfikacji prawa rolnego nie było szerzej poruszane⁵, mimo prowadzonych w przeszłości prac zmierzających do wydania kodeksu rolnego. Ten brak zainteresowania doktryny można wprawdzie łatwo wytłumaczyć, ale nie eliminuje wrażenia pewnej luki, zwłaszcza że istnieją prace, nawet w postaci monografii, poświęcone kodyfikacji innych, dotychczas nieujętych w ramy kodeksu dziedzin prawa⁶. Znacznie bardziej rozbudowana jest w tej materii doktryna zachodnioeuropejska, szczególnie francuska i włoska⁷. Podejmuje ona różne kwestie kodyfikacji prawa rolnego, zarówno w płaszczyźnie techniczno-legislacyjnej, jak i teoretycznej. Te ostatnie łączą się zwłaszcza z wyodrębnieniem prawa rolnego, jego autonomią.

W tym miejscu z bogatej problematyki kodyfikacji prawa rolnego zostanie zaprezentowany tylko jeden wątek. Chodzi o pokazanie prób kodyfikacji lub ich efektów w postaci projektów czy nawet ostatecznych aktów (kodeksów) na tle rozwoju ustawodawstwa dotyczącego rolnictwa, osa-

³ W tym duchu A. Carrozza, *La codificazione in agricoltura*, „Rivista di Diritto Agrario” 1997, nr 1, s. 15; por. też M. Tamponi, *Diritto agrario e «codificazione»*, „Rivista di Diritto Agrario” 1997, nr 4, s. 414.

⁴ Por. M. Tamponi, op. cit., s. 724; A. Sánchez Hernández, op. cit., s. 26.

⁵ Zob. zwłaszcza J. Paliwoda, *Problem usytuowania prawa rolnego w systemie polskiego prawa oraz kodyfikacji prawa rolnego*, „Nowe Prawo” 1973, nr 1, s. 59 i n. Autor ze zrozumiałych względów skoncentrował rozważania na problematyce wyboru koncepcji porządkowania ustawodawstwa rolnego w pierwszych latach siedemdziesiątych. Zob. też R. Budzinowski, *Próby kodyfikacji polskiego prawa rolnego*, „Studia Iuridica Agraria”, t. II, 2001, s. 27 i n.

⁶ Zob. np. A. Wasilewski, *Kodyfikacja prawa administracyjnego. Idea a rzeczywistość*, Warszawa 1998; C. Kosikowski, *Problemy legislacyjne polskiego prawa finansowego i jego kodyfikacji*, Ossolineum, Wrocław 1982.

⁷ Zob. np. A. Carrozza, op. cit.; M. Tamponi, op. cit.; P. Cheverry, *L'évolution du Code Rural*, „Revue de Droit Rural” 1990, nr 186, s. 425 i n.; F. Cerrillo Quilez, *La codificación del Derecho agrario*, „Revista de Derecho Privado” 1952, Noviembre, s. 914 i n. Zagadnienie kodyfikacji prawa rolnego było często poruszane przy okazji innych rozważań (o czym dalej).

dzenie ich w realiach społeczno-gospodarczych, z uwzględnieniem rozwoju innych dziedzin prawa, a zwłaszcza prawa cywilnego. Natomiast niektóre aspekty teoretyczne kodyfikacji prawa rolnego, związane z wyodrębnieniem czy autonomią tej dziedziny prawa, będą jedynie zaznaczone.

2. Szczegółową prezentację wypada rozpocząć od Francji, gdyż tu najwcześniej podjęto próbę „kodyfikacji prawa dla wsi”, a także, choć półtora wieku później, został wydany pierwszy i – jak dotąd jedyny w Europie – kodeks rolny.

Konstytuanta, znosząc w sierpniu 1789 r. prawa feudalne, bardzo szybko doprowadziła do podjęcia prac nad kodeksem rolnym. Nowe prawo miało unowocześnić i zweryfikować zwyczaje lokalne, a także stworzyć prawne instrumenty dla zachowania porządku na wsi i przyczynić się do szerzenia oświaty wśród jej mieszkańców. Projekt takiego kodeksu, inspirowany w sposób znaczący przez fizjokratów, został przedłożony w 1790 r., ale nie uzyskał akceptacji. W dyskusji została nawet podważona sama idea istnienia specjalnego prawa dla wsi. Kodyfikatorzy, jak się ocenia, z jednej strony nie docenili znaczenia tradycji, z drugiej zaś – poprzez zbyt dużą afirmację dla prawa własności – nie dostrzegli interesu drobnego chłopstwa⁸. Wszelako niezaprzeczalnym osiągnięciem tego projektu było zerwanie ze stosunkami feudalnymi i powrót do prawa własności w ujęciu prawa rzymskiego⁹.

Kolejne próby kodyfikacji prawa rolnego zostały podjęte w pierwszej połowie XIX w. W okresie konsulatu, realizując wielkie dzieło kodyfikacji, powrócono do idei kodeksu rolnego. Wydanie w 1804 r. Kodeksu Napoleona nie ułatwiło prac powołanego w 1801 r. komitetu redakcyjnego, kodeks ten bowiem normował zagadnienia istotne z punktu widzenia kodeksu rolnego i w ten sposób sam stał się „kodeksem chłopów”. Natomiast kodeks karny z 1810 r., regulując kwestie z zakresu policji wiejskiej, uszczuplił o te unormowania przedmiot przyszłego kodeksu rolnego. W ten sposób zakres regulacji zamierzonego kodeksu został znacznie

⁸ Jak pisze P. Cheverry, kodyfikatorzy zgrzeszyli nadmiarem ambicji i brakiem realizmu, a francuska wieś z tego okresu nie była gotowa do przyjęcia projektu, który „wywracałby do góry nogami całą organizację społeczności wiejskiej”; zob. P. Cheverry, op. cit., s. 426. O realizacji we Francji idei opracowania zbioru norm dotyczących rolnictwa zob. też E. Rook Basile, *Code rural*, w: „Digesto Delle Discipline Privatistiche”. Sezione civile, vol. II, Torino 1998, s. 418 i n.

⁹ Tak A. Angelini, *Istituzioni di diritto agrario*, Parte generale, II edizione riveduta, Roma 1936, s. 70.

ograniczony, sprowadzał się do skodyfikowania zwyczajów lokalnych oraz do reglamentacji wykonywania praw zbiorowych, które były przeciwstawiane wykonywaniu prawa własności. Mimo to dzieło skodyfikowania prawa dla wsi było nadal uważane za śmiałe, jednakże opracowane w pierwszej połowie XIX w. projekty nie zyskały akceptacji, a same prace zostały zaniechane¹⁰.

Do idei zbudowania kodeksu rolnego powrócono za czasów II Cesarstwa. Już w 1858 r. Senat określił treść proponowanego aktu, wychodząc z założenia, że taki kodeks nie powinien być ani „kodeksem podręcznym gospodarza” (jak projekt z 1814 r. stanowiący zbiór różnych unormowań dotyczących rolnictwa i wsi), ani też zbiorem ustaw szczególnych. Prace te zostały jednak zaniechane w 1870 r. Kolejne wznowienie realizacji idei kodyfikacji prawa rolnego przypadło na lata 1881-1902, jednakże – mimo zaawansowania działań – i te prace zostały przerwane, tym razem na okres prawie pięćdziesięciu lat. Zwyciężyło przekonanie, że kodyfikacja nie jest uzasadniona w sytuacji, gdy wprowadza się ustawodawstwo w celu likwidacji kryzysu na wsi, wynikającego z niedostosowania rolnictwa do nowych warunków gospodarczych¹¹.

W pierwszej połowie XX w. prace kodyfikacyjne nie były podejmowane, ale idea kodeksu rolnego przetrwała. W tym okresie narosło ustawodawstwo dotyczące rolnictwa, oderwane od zasad liberalnych, mające już charakter szczególny, a więc również bardziej autonomiczne. Pojawiła się potrzeba uporządkowania, usystematyzowania rozbudowanego już ustawodawstwa w tej dziedzinie. Legła ona u podstaw wydania kodeksu rolnego z 1955 r. Akt ten, w wersji oryginalnej, odzwierciedlał stan ustawodawstwa rolnego z okresu, w którym był przygotowany. Z czasem okazało się, że zakres jego regulacji jest zbyt wąski, że poza jego ramami pozostaje wiele aktów prawnych dotyczących rolnictwa. Uzasadniało to z kolei potrzebę gruntownej przebudowy kodeksu, likwidacji luk, niejasności, poprawienia redakcji, co też zostało przeprowadzone.

Zaskakiwać może opinia, że omawiany akt prawny – już w momencie przyjęcia – był przestarzały, a jednocześnie przedwczesny¹². Wszakże kodeks ten powstał po bardzo długim okresie doświadczeń (licząc od pierwszej próby kodyfikacji z końca XVIII w.). Prawdą jest jednak, że wyprzedził on istotne zmiany ustawodawstwa, związane choćby z przyję-

¹⁰ P. Cheverry, op. cit., s. 26.

¹¹ Ibidem. s. 27. Co do prób kodyfikowania prawa rolnego we Francji zob. też J. Megret, *Droit agraire*, t. I, Paris 1975, s. 30 i n.

¹² Tak P. Cheverry, op. cit., s. 27.

ciem Konstytucji w 1958 r., objęciem rolnictwa wspólną polityką rolną i prawem wspólnotowym, czy wydaniem w 1960 r. pierwszej ustawy z zakresu ukierunkowania rolnictwa. Nie negując uzasadnienia dla jego opracowania, w literaturze wskazuje się na niezbyt wyraźnie zakreślone w nim granice między rolnictwem, przemysłem i usługami¹³. Podkreśla się, że nie jest to akt prawny odpowiadający powszechnemu rozumieniu „kodeksu” (jest to „pseuo-kodeks”, kodeks „fasadowy”), że nie ma on struktury właściwej dla tego aktu¹⁴. Warto jednak zauważyć, że obecny tekst francuskiego kodeksu rolnego znacznie odbiega od wersji z 1955 r., a możliwość jego uaktualniania czyni ten akt bardzo użytecznym. Nie dziwi więc, że mimo uprzednich krytycznych ocen doktryny twórcy projektu włoskiego kodeksu rolnego (o czym dalej) odwołują się do doświadczeń francuskich wskazując *code rural* jako wzór godny naśladowania.

Idea kodyfikacji prawa dotyczącego rolnictwa nie była obca ustawodawcy hiszpańskiemu. Wspomnieć należy o projekcie kodeksu rolnego zatytułowanym *Proyecto de Ley „Agraria o Código rural”* z pierwszej połowy XIX w.¹⁵ Warto też przywołać projekt kodeksu rolnego przedłożony Korteżom w 1879 r., z uwagi na jego uzasadnienie. Otóż jego autor wychodził z założenia, że wobec opracowania projektu kodeksu handlowego kodeks cywilny stanie się zbędny, a regulacji będą wymagały jedynie te kwestie, które dotyczą rolnictwa¹⁶. Wiele lat później, mimo że istniał już kodeks cywilny, uznano za konieczne opracowanie kodeksu rolnego. Świadczy o tym powołanie w 1924 r. specjalnej komisji do opracowania projektu takiego kodeksu. Chodziło o ujęcie całej legislacji rolnej w jednym akcie prawnym, w sposób uporządkowany i wyłączający sprzeczności¹⁷. Zadanie to okazało się zbyt trudne, mimo odejścia od tradycyjnego rozumienia kodeksu jako aktu prawnego. Hiszpania nie posiada skodyfikowanego prawa rolnego nawet na wzór francuskiego *code rural*. Uważa się, że „jądro” regulacji prawnorolnych zawarte jest w kodeksie cywilnym¹⁸.

¹³ Zob. M. P. Vorin, *Le code rural français de 1955*, „Rivista di Diritto Agrario” 1956, nr 1, s. 129 i n., zwłaszcza s. 135 i n.

¹⁴ Zob. np. A. Carrozza, *La codificazione in agricoltura*, „Rivista di Diritto Agrario” 1997, nr 1, s. 22; idem, *Il programma scientifico del diritto agrario a quindici anni dal duemila*, „Rivista di Diritto Agrario” 1986, nr 1, s. 74. Autor pisał o prymitywnej redakcji tego kodeksu.

¹⁵ Zob. A. Sánchez Hernández, op. cit., przypis 142 na s. 37.

¹⁶ Projekt ten J. L. de Los Mosos, op. cit., s. 81, nazywa „dziwnym projektem kodeksu rolnego”.

¹⁷ Zob. A. Sánchez Hernández, op. cit., s. 25.

¹⁸ Tak J. M. Montolio Hernández, op. cit., s. 60.

Ciekawa jest historia idei kodyfikacji prawa rolnego we Włoszech. Jej początki sięgają połowy XIX w., aczkolwiek proponowany wtedy kodeks rolny miał raczej stanowić zbiór regulacji dotyczących rolnictwa¹⁹. Powrót do idei kodyfikacji nastąpił dopiero w pierwszej połowie dwudziestego wieku, a inspirację stanowiła tocząca się dyskusja co do wyodrębnienia prawa rolnego. Zarysowały się wówczas dwa stanowiska. W ramach pierwszego, aprobującego kodyfikację, widoczne było pewne zróżnicowanie poglądów. Niektórzy opowiadali się za opracowaniem kodeksu rolnego w powszechnie przyjętym znaczeniu słowa „kodeks”, jako aktu obejmującego całą materię rolną. Inni natomiast uważali, że taki akt, m.in. z powodu braku ogólnych zasad właściwych dla prawa rolnego, powinien obejmować tylko ustawodawstwo specjalne. Byli wreszcie i tacy, którzy uważali stworzenie takiego kodeksu za przedwczesne. Wśród zwolenników drugiego stanowiska, przeciwnego kodyfikacji, dominował pogląd, że regulacja dotycząca rolnictwa nie nadaje się do skodyfikowania.

Dla ówczesnych dyskusji charakterystyczne było stwierdzenie A. Arcangeli, przeciwnika – ze względów doktrynalnych – budowania kodeksu rolnego, który miałby obejmować część regulacji kodeksu cywilnego, będącego wszakże kodeksem ogólnego prawa prywatnego, mimo że z tego kodeksu tylko przepisy „ściśle rolne”, zresztą nieliczne, można by przenieść do przyszłego kodeksu rolnego. Jednakże i tak ograniczoną konstrukcję kodyfikacji prawa rolnego wspomniany Autor uważał za przedwczesną. Nie negując praktycznej potrzeby uporządkowania ustawodawstwa rolnego, twierdził on, że rolnicy mają swój „kodeks” zawarty w kodeksie cywilnym (z 1865 r.), że ułatwieniem stosowania prawa rolnego mogą być „prywatne” (autorskie) zbiory regulacji rolnych²⁰.

Pogląd, że sprawy rolne są w wystarczającym stopniu unormowane w kodeksie cywilnym, nabrał istotnego znaczenia dopiero na tle nowego włoskiego kodeksu cywilnego z 1942 r. i na ponad pół wieku wyeliminował powrót do realizacji idei kodyfikacji prawa rolnego. Kodeks ten uregulował podstawowe instytucje z zakresu prawa rolnego, i to w sposób bardzo nowoczesny, ujmując rolnictwo z dynamicznego punktu widzenia. Pozwalało to na stworzenie oryginalnej struktury naukowej prawa rolnego, wyraźne odróżnienie rolnictwa od handlu. Tym samym, jak pisał A. Carozza, wspomniany akt zaspokoił ambicję uporządkowania prawa rolnego; unormowania rolne zawarte w tym kodeksie zyskały nawet nazwę „małe-

¹⁹ O realizacji idei kodyfikacji prawa rolnego we Włoszech przed uchwaleniem kodeksu cywilnego z 1942 r.: bliżej zob. A. Arcangeli, op. cit., s. 71 i n.

²⁰ A. Arcangeli, op. cit., s. 73-74.

go kodeksu rolnego” zamkniętego w kodeksie cywilnym²¹. Okazało się jednak z biegiem czasu, że wobec narastania regulacji dotyczącej rolnictwa poza kodeksem cywilnym, z „małego kodeksu rolnego” niewiele zostało, pozakodeksowa regulacja spraw rolnych stała się dominująca²².

Na tym tle pogląd zaliczający kodyfikację prawa rolnego do zagadnień przeszłości – i to dosyć odległej²³ – nie brzmiał już tak przekonująco. Włoski ustawodawca na początku obecnego wieku przeprowadził niezwykle istotne dla prawa rolnego zmiany legislacyjne (w tym także w zakresie kodeksu cywilnego), wyraźniej określił to, co „rolne”, ukierunkował rozwój rolnictwa uwzględniając postępującą globalizację gospodarki²⁴. Już po ogłoszeniu trzech dekretów z maja 2001 r., dotyczących „ukierunkowania i modernizacji” w sektorach rybołówstwa i gospodarki wodnej, leśnym i rolnym, L. Costato opowiedział się za potrzebą uporządkowania ustawodawstwa, za uproszczeniem i skodyfikowaniem prawa rolnego, by wyeliminować niepewność w stosowaniu prawa²⁵.

Tym razem opracowanie takiego kodeksu (*codice agricolo*) stało się zadaniem wynikającym z programu legislacyjnego kraju, przewidzianym w ustawie z 7 marca 2003 r. Proponowany akt miał zespalać regulacje objęte wyłączną kompetencją państwa, a jego przygotowanie zostało ostatecznie powierzone Instytutowi Prawa Rolnego Międzynarodowego i Porównawczego we Florencji²⁶. W wyznaczonym terminie trzech lat projekt został opracowany. Stanowi on zbiór norm obowiązujących („odnowionych”), odpowiednio usystematyzowanych i zredagowanych²⁷. Został tak

²¹ A. Carrozza, *La decodification du droit agraire italien*, w zbiorze prac tego autora *Scritti di diritto agrario*, Milano 2001, s. 729; idem, *Lezioni di diritto agrario*, I. *Elementi di teoria generale*, Milano 1988, s. 92. Zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny, kodeks cywilny stał się *magna carta* prawa rolnego: zob. M. Tamponi, op. cit., s. 718 (i podaną tam literaturę).

²² Zob. E. Casadei, *L'insegnamento del diritto agrario nell'Università*, „Rivista di Diritto Agrario” 1986, nr 1, s. 91; A. Carrozza, *La decodification...*, s. 729 i n.; M. Tamponi, *Il diritto agrario tra codice e mercato*, „Rivista di Diritto Agrario” 2002, nr 4, s. 722.

²³ Zob. A. Carrozza, *La codificazione...*, s. 15; por. też M. Tamponi, op. cit., s. 414.

²⁴ Zob. np. F. Adornato, *I decreti legislativi di «orientamento» in agricoltura e il sistema del diritto agrario tra globale e locale*, w: *Scritti in onore di Giovanni Galloni*, red. B. Carpino, Roma 2002, s. 5 i n.; zob. też R. Budzinowski, *Nowa definicja przedsiębiorcy rolnego we włoskim kodeksie cywilnym*, „Studia Iuridica Agraria”, t. III, 2002, s. 92-93.

²⁵ L. Costato, *I tre «decreti orientamento»: della pesca e acquacoltura, forestale e agricolo*. *Note introduttive*, „Le Nuove Leggi Civili Commentate” 2001, nr 3-4, s. 247.

²⁶ Szerzej o przebiegu prac nad opracowaniem projektu kodeksu rolnego zob. A. Germanò, *Manuale di diritto agrario*, wyd. 6, Torino 2006, s. 59 i n.

²⁷ Jak wskazuje się w prezentacji tego projektu, powstał on przy użyciu techniki „ciąć i kleić”; zob. *Schemi del decreto legislativo „codice agricolo” e del decreto del Presidente della Repub-*

pomyślany, by można było – wraz z wprowadzaniem nowych czy zmianą dotychczasowych regulacji prawnych – aktualizować jego przepisy. Autorzy wyraźnie wskazują, jako wzór, francuski kodeks rolny (nowy). Warto podkreślić, że omawiany projekt zawiera przepisy odsyłające do kodeksu cywilnego²⁸.

3. Próby kodyfikacji prawa rolnego w Polsce nie mają tak długiej tradycji, jak w prezentowanych państwach zachodnioeuropejskich, nie towarzyszyła im szersza dyskusja naukowa, a zwłaszcza refleksja teoretyczna, są jednak interesujące w kontekście prowadzonych tu rozważań. Odzwierciedlają bardzo zróżnicowane, zgoła odmienne warunki rozwoju rolnictwa i całej gospodarki, a także różne etapy rozwoju legislacji dotyczącej tej dziedziny gospodarowania²⁹.

Pierwsza próba kodyfikacji prawa rolnego (zwanego wówczas prawem agrarnym) została podjęta pod koniec lat dwudziestych ubiegłego wieku. W celu ujednoczenia regulacji prawnych i stworzenia systemu prawa agrarnego Minister Reform Rolnych powołał Komisję Uporządkowania Ustawodawstwa Agrarnego. Przewodniczący tej Komisji już po półrocznym okresie pracy przedstawił projekt kodeksu agrarnego³⁰, choć zadanie nie było łatwe. Na ówczesne ustawodawstwo dotyczące rolnictwa składały się akty prawne odziedziczone po zaborcach oraz akty prawne wydane już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Liczba tych ostatnich z biegiem czasu znacznie wzrosła. Głównym przedmiotem regulacji były podstawowe kwestie z zakresu przebudowy ustroju rolnego³¹.

Opracowując projekt, L. W. Jaworski odstąpił od ujęcia w jego ramach całego ustawodawstwa rolnego oraz wyłącznie regulacji już obowiązujących. Nie chodziło bowiem – jak pisał – o mechaniczne przeniesienie do kodeksu agrarnego rozwiązań istniejących. Należało je zmienić, jeżeli zachodziła taka potrzeba, a nawet wprowadzić zupełnie nowe. Przy czym kodeks powinien uwzględniać tendencje rozwojowe rolnictwa, by

blica contenente le disposizioni attative del codice agricolo, wersja z 3 czerwca 2006 r. w Bibliotece Instytutu Prawa Rolnego Międzynarodowego i Porównawczego we Florencji.

²⁸ Dla przykładu, w kwestii pojęcia przedsiębiorcy rolnego projekt kodeksu rolnego odsyła do art. 2135 k.c.

²⁹ Szerzej prace zmierzające do skodyfikowania prawa rolnego w Polsce przedstawiam w opracowaniu *Próby kodyfikacji...*, s. 27 i n.

³⁰ Zob. W. L. Jaworski, *Projekt kodeksu agrarnego*, Warszawa 1928.

³¹ Z tego też względu, jak już wspomniano, prawo agrarne było ujmowane jako część prawa publicznego; zob. A. Lichorowicz, *Ewolucja polskiej definicji prawa rolnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1997, nr 4, s. 613.

nie stać się w przyszłości hamulcem jego rozwoju, a jednocześnie – mając na względzie przyszłe potrzeby – nie być narażonym na zmiany³². Przytoczone założenia projektu, patrząc z dzisiejszej perspektywy, są niewątpliwie interesujące, aczkolwiek niezmiernie trudne, czy nawet – w odniesieniu do dwóch ostatnich – niemożliwe do zrealizowania.

Również interesujące są szczegółowe założenia co do systematyki kodeksu agrarnego. Zdaniem W. L. Jaworskiego, usystematyzowanie, uporządkowanie ustawodawstwa agrarnego wymagało uprzedniego wskazania idei, myśli przewodniej, wokół której można by pogrupować przepisy. Taka idea, ujęta bardziej z politycznego niż z prawnego punktu widzenia, było dążenie do utworzenia jak największej liczby gospodarstw rolnych zdolnych do utrzymania rodziny. Po przełożeniu jej na konstrukcje prawne, autor sformułował myśl, która do dzisiaj okazuje się żywa. To instytucje prawa agrarnego są ideą, osią omawianej dyscypliny. Umożliwiają one nie tylko usystematyzowanie ustawodawstwa, ale pozwalają także na uwypuklenie odrębności prawa agrarnego od prawa cywilnego.

Zgodnie z przyjętymi założeniami, instytucje prawa agrarnego ujęte w projekcie nie były wyłącznie odzwierciedleniem obowiązującego wówczas ustawodawstwa. *Novum in* stanowiła zasadnicza dla tej dziedziny prawa instytucja – przedsiębiorstwo rolne³³. Nie do końca udało się W. L. Jaworskiemu umieścić proponowaną regulację kodeksu agrarnego w ramach prawa publicznego. Niektóre przepisy wkraczały głęboko w sferę prawa prywatnego (np. co do kontroli obrotu nieruchomościami wchodzącymi w skład przedsiębiorstw rolnych), czy nawet wprowadzały regulacje szczególne (np. przepisy o dziedziczeniu niepodzielnych przedsiębiorstw).

Okazało się zatem, że nawet przy tak wąsko ujętym zakresie regulacji kodeksu agrarnego, prawa dotyczącego rolnictwa nie da się zamknąć wyłącznie w ramach prawa publicznego. Na tle systematyki projektu należy podkreślić, że autor upatrywał swoistości omawianej dyscypliny nie tylko w zakresie prawa materialnego, ale również ustrojowego i procesowego. Podzielić wypada ocenę wyrażoną przez A. Lichorowicza, że relacjonowany projekt kodeksu agrarnego był bardzo interesujący i nowoczesny³⁴.

³² Jak pisał autor, projekt powinien być „tak skonstruowany, aby w nim mieściła się dzisiejsza polityka agrarna i wszelka inna, byle oparta na własności indywidualnej”, L. W. Jaworski, op. cit., s. 7.

³³ Bliżej zob. R. Budzinowski, *Próby kodyfikacji...*, s. 30-31.

³⁴ A. Lichorowicz, *Les origines et l'histoire du droit rural polonais*, w: *Nascita e sviluppo del diritto agrario come legislazione e come scienza. Dal regime fondiario al diritto della produzione agricola*, Pisa 1992, s. 261.

Był to jednak – co należy podkreślić – projekt autorski. Poglądów profesora Jaworskiego nie należy utożsamiać ani ze stanowiskiem Rządu, ani Komisji.

Druga próba kodyfikacji prawa rolnego została podjęta przeszło czterdzieści lat później, dopiero w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, w zupełnie odmiennych realiach społeczno-politycznych, gospodarczych i prawnych. Rozbudowane ustawodawstwo dotyczące rolnictwa obejmowało zarówno regulacje o charakterze cywilnoprawnym, jak i administracyjnoprawnym. Uchwalony w 1964 r. kodeks cywilny zawierał także szczególne unormowania stosunków rolnych. W legislacji rolnej dominowała wszak bardzo rozbudowana, zróżnicowana i zmienna regulacja o charakterze administracyjnoprawnym. Powołanie w czerwcu 1971 r. Międzyresortowej Komisji w celu uporządkowania ustawodawstwa rolnego dało asumpt do wymiany poglądów o zakresie prac legislacyjnych.

W dyskusji zarysowały się dwa główne nurty³⁵. Pierwszy z nich obejmował poglądy opowiadające się za opracowaniem aktu prawnego (także w postaci kodeksu), który by grupował nie tylko problematykę rolną uregulowaną w kodeksie cywilnym, ale także wszystkie inne przepisy dotyczące bezpośrednio lub pośrednio ziemi jako czynnika produkcji rolnej. W ramach drugiego nurtu mieściły się poglądy opowiadające się przeciwko tak ujmowanemu zakresowi prac legislacyjnych. W szczególności, jak wskazywano, taka kodyfikacja byłaby przedwczesna, gdyż najpierw należałoby dokonać unifikacji, pogrupować szczegółowe regulacje w większe całości. Dopiero na tej podstawie byłoby możliwe skonstruowanie kodeksu rolnego, który wszakże nie przejmowałby żadnych przepisów „rolnych” z kodeksu cywilnego.

Międzyresortowa Komisja opracowała kilka wersji projektu kodeksu rolnego. Do jego treści zostały włączone „rolne” przepisy z kodeksu cywilnego. Przedmiot regulacji obejmował, według art. 1 projektu z 1974 r., „stosunki społeczne związane z korzystaniem z gruntów rolnych”. Takie określenie materii kodeksowej było za szerokie, a jednocześnie – z dzisiejszego punktu widzenia – za wąskie³⁶. Sam projekt kodeksu nie był zbyt rozbudowany. Stanowił on przede wszystkim kompilację obowiązujących wtedy przepisów. Nie miał więc w zasadzie charakteru twórczego, aczkolwiek samo scalenie i uporządkowanie rozproszonej regulacji, zróżnicowanej nadto z uwagi na wieloukładowość rolnictwa, nie było zadaniem łatwym. Wypada jednakże odnotować, że projekt zawierał także pro-

³⁵ Omawia je szeroko J. Paliwoda, op. cit., s. 61 i n.; zob. też idem, *Polskie prawo rolne*, „Acta Iuridica Agraria”, vol. 1, 1999, s. 29 i n.

³⁶ Bliżej zob. R. Budzinowski, *Próby kodyfikacji...*, s. 33-34.

pozycje zupełnie nowych rozwiązań (np. w zakresie regulacji dzierżawy rolniczej, czy wprowadzenia skargi do sądu na ostateczną decyzję wydaną w sprawach objętych kodeksem).

Zadna z wersji projektu kodeksu rolnego nie uzyskała jednak akceptacji Rządu ani – w konsekwencji – nie została przedstawiona Sejmowi. Również Rada Legislacyjna negatywnie zaopiniowała tę próbę kodyfikacji. Brak akceptacji rządowej był konsekwencją zmian, wprowadzicie krótkotrwałych, w polityce rolnej (od 1974 r.) w kierunku poszerzenia zakresu sektora uspołecznionego w rolnictwie; kodeks rolny utrudniłby ich realizację. Natomiast u podstaw negatywnej opinii Rady leżała krytyczna ocena przede wszystkim wspomnianego projektu. W szczególności podnoszono zarzut, że kodeks rolny stanowi „zlepek” różnych aktów prawnych lub ich fragmentów, wyjętych m.in. z kodeksu cywilnego. Przejęcie przepisów „rolnych” z tego ostatniego osłabiłoby jego znaczenie, a jednocześnie nie ułatwiłoby stosowania kodeksu rolnego. Tę ocenę uzasadniało również przekonanie, że wspomniane przepisy „tkwią równie głęboko w ogólnej dyscyplinie prawa cywilnego i nie mogą być z niej usunięte”³⁷.

Po kilku latach ta próba kodyfikacji prawa rolnego została w literaturze prawnorolnej oceniona jako przedwczesna, gdyż podjęto ją w okresie, w którym nie istniały warunki do skodyfikowania prawa rolnego, a przyjęty ewentualnie kodeks stałby się hamulcem rozwoju rolnictwa. Zrozumiała jest zatem aprobata zakończenia prac kodyfikacyjnych niewzięciem uchwaleniem kodeksu rolnego³⁸. Trzeba zdawać sobie sprawę z faktu, że akt ten – w razie jego przyjęcia – nadałby wprowadzić ustawodawstwu rolnemu z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych większą trwałość, ale jednocześnie petryfikowałby sytuację istniejącą wówczas na wsi. Można więc powiedzieć, że kodeks rolny zwracał się bardziej ku przeszłości, a nie przyszłości, nie wytrzymałby zatem próby czasu, i to nie tylko ze względu na rozwój rolnictwa.

W kolejnych latach idea kodyfikacji prawa rolnego wprowadzicie nadal występowała w literaturze, ale poglądy co do możliwości skonstruowania kodeksu były formułowane już ostrożniej. Jako przykład można przytoczyć postulat z połowy lat osiemdziesiątych, by przyszły kodeks rolny nie

³⁷ Tak S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, t. I. *Część ogólna*, Ossolineum, Wrocław 1974, s. 17.

³⁸ Por. A. Stelmachowski, *Skuteczność norm jako podstawowy problem legislacyjny prawa rolnego*, w: *Rola prawa w rozwoju gospodarki rolnej Kraju. Materiały z konferencji naukowej, Popowo, 15-16 maja 1980 r.*, Warszawa 1983, s. 6-7; zob. też W. Pańko, *Prawo rolne*, Katowice 1987, s. 16.

był ani zupełny, ani szczegółowy, ale stanowił raczej swoistą część ogólną prawa rolnego, raczej zbiór zasad, a nie szczegółowej regulacji³⁹. To zawężenie zakresu kodeksu wynikało ze świadomości trudności związanych z wyodrębnieniem problematyki rolnej z innych aktów prawnych, w tym zwłaszcza z kodeksu cywilnego. Przeciwno takiemu zubożeniu kodeksu cywilnego, jak i przeciwko tworzeniu odrębnego kodeksu rolnego, opowiedziała się Rada Legislacyjna⁴⁰. Takie było również stanowisko czołowych przedstawicieli nauki prawa cywilnego⁴¹. Jednakże dla doktryny prawnorolnej tamtego okresu najbardziej charakterystyczne były już poglądy wskazujące na generalne przeszkody w skodyfikowaniu prawa rolnego: brak stabilności polityki rolnej oraz duży stopień zmienności i płynności tego prawa⁴².

W połowie lat dziewięćdziesiątych szanse realizacji ewentualnej próby skodyfikowania prawa rolnego (ograniczonej już tylko do regulacji dotyczącej gospodarstwa rolnego *tout court*) zostały ocenione jako nikłe⁴³. Z kolei w pierwszych latach obecnego wieku, z uwagi m.in. na dostosowywanie naszego prawa do standardów europejskich, ostatecznie zostało stwierdzone, że kodyfikacja nie jest problemem legislacyjnym polskiego prawa rolnego na obecnym etapie rozwoju. Potrzebne natomiast, ze względu na szybkie narastanie legislacji rolnej, są działania zmierzające do porządkowania regulacji prawnych poprzez unifikację i konsolidację aktów prawnych, w drodze wydawania ustaw o bardzo szerokim zakresie regulacji⁴⁴. Taki kierunek porządkowania ustawodawstwa rolnego odpowiadałby też działaniom podejmowanym obecnie na szczeblu Wspólnoty w kierunku uproszczenia wspólnotowego prawa rolnego.

³⁹ Tak A. Balaban, *Konstytucyjne i ustawowe gwarancje trwałości polityki rolnej i prawa rolnego*, w: *Nauka prawa rolnego wobec zmodyfikowanej polityki rolnej PRL*, red. B. Jastrzębski, „Prace z zakresu administracji i zarządzania” nr 8-9, Gdańsk 1985, s. 145-156.

⁴⁰ Zob. *Ocena stanu prawa cywilnego i rolnego* (przygotowana przez Zespół Prawa Cywilnego i Rolnego Rady Legislacyjnej przy Prezesie Rady Ministrów), „Nowe Prawo” 1985, nr 10, s. 4.

⁴¹ Zob. Z. Radwański, E. Łętowska, *Miejsce kodeksu cywilnego w systemie źródeł prawa cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1985, nr 3, s. 6-7.

⁴² Por. W. Pańko, op. cit., s. 16; A. Stelmachowski, B. Zdziennicki, *Prawo rolne*, Warszawa 1980, s. 16.

⁴³ Zob. A. Lichorowicz, *O instytucji rodzinnego gospodarstwa rodzinnego – de lege ferenda*, „Rejent” 1996, nr 7, s. 40-41. W wydanej cztery lata później książce autor ten konsekwentnie formułuje postulat wydania „tylko” ustawy o gospodarstwie rodzinnym; por. A. Lichorowicz, *Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwie krajów Europy Zachodniej*, Białystok 2000, zwłaszcza s. 229 i n.

⁴⁴ Tak R. Budzinowski, *Próby kodyfikacji...*, s. 38. Pogląd ten aprobuje A. Oleszko, w: B. Jeżyńska, A. Oleszko, *Prawo rolne i żywnościowe. Zarys wykładu*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 22.

4. Przeprowadzone rozważania, prezentujące zagadnienie kodyfikacji prawa rolnego na różnych etapach rozwoju prawa dotyczącego rolnictwa i zróżnicowane koncepcje co do skonstruowania i zakresu regulacji samego kodeksu rolnego, uprawniają do sformułowania kilku ogólnych wniosków.

Po pierwsze – potwierdza się twierdzenie, że u podstaw kodyfikacji prawa dotyczącego rolnictwa leżały względy praktyczne, wyrażające się w potrzebie wydania nowych regulacji, by odciąć się od dotychczasowych (jak to było bezpośrednio po rewolucji francuskiej), lub uporządkowania regulacji już istniejących. Nie znaczy to, że z kodyfikacją tej dziedziny prawa nie były łączone również istotne względy doktrynalne. Znalazły one wyraz we wskazaniu trzech funkcji kodeksu rolnego, tj. określenia podstawowej struktury prawa rolnego, ułatwienia interpretacji i stosowania tego prawa oraz niejako gwarancji jego „bytu”⁴⁵. Nauka, formułując koncepcje kodyfikacji czy oceniając już przedkładane projekty, konfrontowała przy tej okazji tradycyjne wymogi kodeksu jako aktu prawnego z możliwościami skodyfikowania prawa dotyczącego rolnictwa; uznanie wielu przedstawicieli doktryny prawnorolnej zyskał pogląd aprobujący odejście od rygorów „wielkich” kodyfikacji.

Po drugie – próby kodyfikacji prawa rolnego z reguły odzwierciedlały stan legislacji rolnej z okresu, w którym je podejmowano. Były one (i nadal są, jak w przypadku projektu kodeksu rolnego we Włoszech) przede wszystkim wyrazem uporządkowania i usystematyzowania regulacji już obowiązujących (ewentualnie ich „odświeżenia”), a nie tworzenia zupełnie nowych rozwiązań. Dlatego, aby kodeks taki nie był hamulcem rozwoju (zwracając się ku przeszłości), nie można było już w momencie jego tworzenia wyłączyć zmian (jak we francuskim *code rural*), a wręcz należało je przewidzieć w treści samego projektu (jak w projekcie włoskiego *codice agricolo*). Opracowanie tak „ograniczonego” projektu kodeksu rolnego wymagało sformułowania koncepcji kodyfikacji, wskazania myśli przewodniej („osi”, jak pisał W. L. Jaworski), ewentualnie sformułowania zasad⁴⁶.

Po trzecie – niezwykle istotne znaczenie z punktu widzenia tak realizowanej kodyfikacji miało określenie relacji konstruowanego projektu z obowiązującym w danym czasie kodeksem cywilnym. Chodzi to oczywiście o sytuacje, gdy próby kodyfikacji „rolnych” były podejmowane

⁴⁵ Zob. bliżej A. Carrozza, *La codificazione...*, s. 19.

⁴⁶ M. Tamponi, op. cit., s. 724, odnotowuje zmianę samego pojęcia kodeksu, wskazując, że nie mówi się o nim jako o wyczerpującym *corpus* danej dziedziny, ale o instrumentalnym narzędziu, które zawierałoby „jądro” zasad porządkujących; zob. też A. Sánchez Hernández, op. cit., s. 26.

w warunkach już skodyfikowania prawa cywilnego⁴⁷. Kodeksy cywilne różnych państw, jak wskazano wcześniej, zawierały bowiem również unormowania dotyczące rolnictwa, niejednokrotnie znacznie rozbudowane. Dlatego w projektach kodeksów rolnych albo zakładano wyłączenie przepisów rolnych z kodeksu cywilnego (jak np. w projekcie kodeksu rolnego we Francji z 1814 r. i w projektach polskich z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych), albo odesłanie (jak we francuskim *code rural* oraz we włoskim projekcie *codice agricolo*) do niektórych istotnych przepisów kodeksu cywilnego, „zakotwiczenie” w ten sposób regulacji prawnorolnych w unormowaniach kodeksu cywilnego.

To pierwsze rozwiązanie, raczej rzadziej spotykane, oznacza przebudowę istniejącej struktury porządku normatywnego, odejście od tradycji i uzyskanych już doświadczeń, zerwanie więzi z dotychczasowymi instytucjami prawa cywilnego. To drugie z kolei znamionuje respektowanie dotychczasowej struktury. Nie burzy ono jedności prawa cywilnego, pozwala korzystać z dorobku cywilistyki oraz ze zdobytych doświadczeń w zakresie stosowania prawa, a jednocześnie nie wyłącza możliwości uwzględnienia w nowej kodyfikacji swoistości regulacji prawnorolnych. Tej możliwości nie osłabiają odesłania w kodeksie rolnym (jak we Francji) czy w projekcie takiego kodeksu (jak we Włoszech) do istotnych uregulowań kodeksu cywilnego. Drugie rozwiązanie jest więc bardziej racjonalne. Natomiast „zakotwiczenie” uregulowań kodeksu rolnego w kodeksie cywilnym świadczy o tym, że „jądro” regulacji prawa rolnego tkwi w prawie cywilnym (co wyraźnie widać na tle doświadczeń włoskich).

Po czwarte – na tle już sformułowanych uwag można pokusić się o ocenę możliwości skodyfikowania prawa rolnego w Polsce. Jak już zaznaczono, prawo to – ze względu na bardzo intensywne zmiany – nie nadaje się do skodyfikowania, potrzebne są przede wszystkim działania zmierzające do porządkowania regulacji prawnych. Taki pogląd uwzględnia wymogi kodeksu w rozumieniu tradycyjnym („wielkiego” kodeksu). Jednakże również z punktu widzenia „ograniczonej” kodyfikacji prawa rolnego (jak we Francji i we Włoszech) nie można zasadnie twierdzić, że taka kodyfikacja jest obecnie możliwa. Należy mieć na uwadze stan krajowego ustawodawstwa rolnego w zakresie nieobjętym Wspólną Polityką Rolną. Ustawodawstwo to wymaga „odświeżenia”, dostosowania do obecnych regulacji wspólnotowych, uwzględnienia występujących w nim pojęć. Wszakże

⁴⁷ Nie chodzi tu więc o projekt kodeksu rolnego we Francji z 1790 r., projekty kodeksu rolnego w Hiszpanii z XIX w. oraz o projekt kodeksu agrarnego W. L. Jaworskiego z 1928 r. Wyrzuciły one skodyfikowanie prawa cywilnego.

we Włoszech, jak już wspomniano, próba kodyfikacji została podjęta dopiero po szerokiej zmianie regulacji prawnych z zakresu prawa rolnego, w tym jego zasadniczych pojęć, by prawo to stało się bardziej funkcjonalne, lepiej uwzględniło potrzeby związane z realizacją WPR.

Po piąte – zagadnienie kodyfikacji prawa rolnego wiązane bywa z kwestią autonomii tej dziedziny prawa. Nie można zaprzeczyć, że kodeks rolny dawałby silniejsze podstawy do sformułowania twierdzenia o takiej autonomii, przy założeniu że istnienie kodeksu jest przejawem oficjalnej dyferencjacji systemu prawa⁴⁸. Jednakże brak kodeksu rolnego nie podważa jeszcze – sam przez się – twierdzenia, że prawo rolne nie jest dziedziną autonomiczną z naukowego punktu widzenia. Inaczej natomiast rysuje się kwestia autonomii legislacyjnej prawa rolnego. Nie można mówić o jedności prawa rolnego w sensie zespołu regulacji zebranych w jednym akcie, skoro nie ma kodeksu. Dlatego zrozumiąle są twierdzenia o braku autonomii legislacyjnej tej dziedziny prawa⁴⁹.

Jednakże o autonomii legislacyjnej prawa rolnego mówi się także w nieco innym kontekście, wiążąc to określenie z niektórymi cechami legislacji rolnej. Warto zwłaszcza przytoczyć pogląd, według którego na swego rodzaju autonomię wskazuje uzupełnianie źródeł prawa rolnego przez prawo rolne Wspólnoty, jak też zobowiązanie państw członkowskich do wprowadzania własnej regulacji, ale zgodnie z wartościami wyrażanymi przez Wspólną Politykę Rolną⁵⁰. Jest to swoista cecha prawa rolnego jako dziedziny ustawodawstwa; dominacja źródeł prawa wspólnotowego oraz jego wpływ na prawo rolne krajowe nie występuje w takim natężeniu w innych dziedzinach prawa. Można by na koniec – za A. Carrozza – powiedzieć, że autonomia legislacyjna znajduje wyraz nie tylko w postaci kodeksu rolnego, ale również w sytuacji, gdy w istniejących regulacjach da się wskazać całość lub znaczną część źródeł prawa rolnego, odmiennych od źródeł prawa powszechnego⁵¹. Taka sytuacja występuje w odniesieniu do omawianej tu dyscypliny, aczkolwiek źródła te mają przede wszystkim charakter specjalny, a nie szczególny.

⁴⁸ Por. Z. Ziemiński, *Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych*, Warszawa-Poznań 1983, s. 120 i n.

⁴⁹ O braku autonomii legislacyjnej prawa rolnego zob. np. A. Stelmachowski, B. Zdzienicki, *Prawo rolne*, Warszawa 1980, s. 8.

⁵⁰ Tak P. Mengozzi, *L'incidenza del processo di integrazione europea sul diritto agrario italiano*, w: *Introduzione allo studio del diritto agrario comunitario*, red. M. Goldoni i A. Massart, Pisa 1995, s. 21.

⁵¹ A. Carrozza, *La decodification...*, s. 730. Ostatecznie zaś, jak pisze wspomniany autor, jest ona najmniej istotna ze wszystkich pozostałych autonomii

THE QUESTION OF CODIFICATION OF AGRICULTURAL LAW

Summary

Codification belongs to one of the most interesting issues of agricultural law. The evolution of agricultural legislation has been accompanied by the codification thought for long, and had begun before the agricultural law emerged as a separate branch of law. The paper shows examples of codification attempts as well as the results of such attempts in proposals or final acts (or codes) against the development of agricultural legislation. Examples are taken from the experiences of France, Italy, Spain and Poland.

One of the concluding statements of the paper is that, as a rule, attempts to codify agricultural law are the reflection of the state of legislation of the times in which such attempts were made. Most often, the view was to put in order the system of the existing and binding regulations rather than to create or offer new solutions. An important aspect of such attempts has always been the relation between the codification project and the provisions of the civil code being in force.

On that basis the author argues that the agricultural law in Poland – in its current state - is not capable of being codified. Neither would it be possible for the Polish agricultural law to undergo a "limited" codification (such as code rural in France, or the recent proposal for codice agricolo in Italy). Any codification of agricultural law in Poland would require its prior "renewal", consolidation as well as making it fully conformed to the Community legislation and to the concepts functioning therein.

LA QUESTIONE DELLA CODIFICAZIONE DEL DIRITTO AGRARIO

Riassunto

La codificazione costituisce una delle più interessanti questioni riguardanti il diritto agrario. Il pensiero della codificazione accompagnava lo sviluppo delle regolazioni concernenti l'agricoltura da tanto tempo, ancora prima della nascita del diritto agrario, inteso come una branca autonoma del diritto. L'articolo illustra i tentativi della codificazione che si manifestano sotto forma di progetti di atti normativi o di atti normativi già approvati (ovvero codici). L'Autore prende in considerazione le esperienze della Francia, dell'Italia, della Spagna e della Polonia. In conclusione constata, tra l'altro, che i tentativi della codificazione del diritto agrario rispecchiavano di solito lo stato della legislazione agraria vigente nel periodo in cui essi venivano intrapresi. I tentativi hanno avuto come obiettivo soprattutto la sistemazione delle regolazioni già vigenti e non l'introduzione di nuove soluzioni. Un'importanza cruciale ha avuto anche la questione del coordinamento dei progetti di codificazione con i relativi codici civili esistenti in determinati Paesi.

In base alle considerazioni svolte, l'Autore esprime il parere che attualmente il diritto agrario in Polonia non è adatto ad essere sottoposto a una codificazione. Anche la codificazione "limitata" (come quella del *code rural* in Francia o il recente progetto di *codice agricolo* in Italia) non sarebbe per il momento possibile in Polonia. Il diritto agrario polacco richiederebbe un "rinnovamento", una consolidazione e un adeguamento delle sue nozioni alle regolazioni comunitarie.